

OSMANLIDAN CUMHURİYETE TÜRK ROMANINDA AİLE KURUMU ve ÜTOPİK ROMANLARIMIZDA AİLE

Firdevs CANBAZ YUMUŞAK*

ÖZET

Türk romanının ilk örneklerinde görücü usulü ile evliliğin zararları, evlilikte karşılıklı saygı ve sevgi, sadakat, kadınların eğitimi gibi aileyi doğrudan ilgilendiren konular birer problematik olarak ele alınmıştır ve sonrasında da toplumun yapı taşı aile romanlara konu olmuştur. Roman tarihimizde aileye kimi zaman sembolik bir değer de yüklenmiştir. Aile, toplumun organizasyona direnen en muhafazakâr kurumlarından biri olması dolayısıyla ütopyaların en önemli hedeflerinden biridir. Dolayısıyla ütopyaların çoğunluğu ailelerden nefret ederler. Ütopyalarda eşitlik adına özgürlükten vazgeçilmiştir; bu hedef doğrultusunda insanların yapıp etmelerinde bir birlik oluşturabilmek için ütopyalarda her şey gözetim altındadır. Bu, aile ilişkileri için de geçerlidir. Kimin kiminle ne sıklıkla cinsel ilişki içerisinde olacağı bir program dâhilindedir ve soyun mükemmelleştirilmesine yöneliktir. Bebekler, ailelerin elinden alınır, kalıtım yok edilmeye çalışılır. Çocuklar tek tip bir eğitimden geçirilirler. Türk romanının ütopyaları incelendiğinde, yazarların daha çok, geleneksel yapıdaki aile kurumunun aksayan yönlerini eleştirdikleri görülür. Öte yandan

---

* Yard.Doç.Dr, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı.
cfirdevs@gmail.com,

karşı-ütopyalarda ailenin yozlaşp çözüldüğü, sevgi-saygı ve akrabalık ilişkilerinin bozulduğu görülmektedir. Söz konusu ütopyalarda aile, evlilik ve karı-koca ilişkileri, çocukların yetiştirilmesi ve eğitimi ile anne-baba ve çocuk ilişkilerine yönelik tasarılar söz konusudur. Bu noktada özellikle karşı-ütopyalarda kurgulanan kötü gelecek senaryolarının toplumsal birer ikaz olarak okunması da mümkündür.

Anahtar sözcükler: Türk Romanında Aile, Aile, Ütopya, Kadın, Aile ve Çocuk, Evlilik, Kadın-Erkek İlişkileri, Çocuk Eğitimi.

GİRİŞ

Türk romanında aileye çoğu zaman sembolik bir değer yüklenmiştir. Bu nedenle romanımızda aile konusu, farklı bakış açılarıyla doktora seviyesinde pek çok çalışma yapılabilecek kadar önemli ve velût bir alandır. Bu makalede Türk romanında aile ile ilgili genel bir değerlendirme yapılmış, özelde ise ütopyik romanlarda aile kurumunun nasıl kurgulandığı üzerinde durulmuştur. Aile bilindiği gibi toplumun en muhafazakâr kurumudur. Dolayısıyla çok sık değişikliğe uğrayan, dönüşen bir yapı değildir. Türk romanında aile kurumunun nasıl konu edildiğine incelenirken bazı sosyal değişimler neticesinde kırılmalar yaşandığı ve bunun da romana yansıdığı görülecektir. Bu kırılma zamanlarından ilki bilindiği gibi Tanzimat'tır. Osmanlı toplumu romanla tanışır tanışmaz en güncel toplumsal sorunlar da romana taşınır. Kadın konusunun da bir sorun olarak Tanzimat ile birlikte tartışılmaya başladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Ailenin romanda nasıl ele alındığı, kadının toplumsal konumu ve kadın-erkek ilişkilerinin niteliği ile doğrudan alakalıdır. Modern ve sağlıklı bir ailenin teşekkülünü kadının eğitime ve terbiyesine bağlayan Tanzimat aydınları, kadınların iyi bir zevce ve anne olabilmesi için kız çocuklarının eğitimi gibi konuları hem edebî eserlerde hem de kitap ve makalelerinde gündeme getirmişlerdir.

Romanda işlenen konuların değişmeye başladığı bir başka dönem II. Abdülhamit Dönemidir. İstibdat dönemi, yazarları daha kişisel konulara ve evlerde, konaklarda yaşanan kurmaca hayatları anlatmaya yöneltmiştir, ta ki Millî bir edebiyat oluşturma çabaları başlayana kadar. I. Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı yıllarında ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında yayımlanan romanlarda aile kurumu, özellikle üzerinde durulan bir konu değildir. Çoğu zaman romanlarda bir fon olarak kullanılır, dert edilmez. Bu tavır uzun yıllar devam eder. Bugün geldiğimiz noktada aile, tarihî, post-

modern, bilimkurgu, ütopya olmak üzere pek çok türde romanda farklı niyetlerde ve şekilde yer bulur. Bu makalede özellikle ütopyalarda ve karşı-ütopyalarda aile kurumunun nasıl kurgulandığını tartışacağım.

TANZİMAT EDEBİYATINDA AİLE TARTIŞMALARI

Tanzimat döneminde hemen her alanda düzenlemeler yapılmıştır. Kadının ailedeki ve toplumdaki konumu da bunlardan biridir. Şerif Mardin de, ilk Osmanlı romanlarının büyük çoğunluğunun en çok iki sorunun üzerinde durduklarını aktarır; bunlardan biri kadının toplumdaki yeridir (Mardin, 2002: 31). Kadının konumunun değişmesi elbette kadın-erkek ilişkilerini, dolayısıyla aileyi de ciddi anlamda dönüştürecektir. O yıllarda bu konulardaki tartışmaların hız kazandığını söylemek gerekir. Görücü usulü ile evliliğin sakıncaları, gençlerin görüşerek ve anlaşarak evlenmesinin gerekliliği, anne ve eş olarak kadının eğitiminin önemi, Tanzimat romancılarının henüz yeni tanıştıkları ve el yordamı ile bulmaya çalıştıkları romana taşıdıkları aile merkezli sorunlardır.

Şinasi'nin (1826-1871) *Şair Evlenmesi* (1860), görücü usulü evliliği eleştiren ilk metinlerdendir. Namık Kemal de (1840-1888) kadın ve aile konusuna kafa yoran yazarlardandır. *İntibah* (1876) adlı romanı, "Terbiye-i Nisvan Hakkında Bir Layiha" (1867) ve "Aile" (1872) adlı makaleleri ile konuya dikkat çeker. Ahmet Mithat Efendi'nin (1844-1913) *Felsefe-i Zenân* (1870) adlı eseri dönemin çok önünde bir şeyler söyleyen ilk feminist metin olarak değerlendirilebilir; kadınlar açısından ütopyik bir tasavvur içerir. Geleneksel evlilik anlayışının eleştirisi olan bu romandaki Fâzıla, Zekiye ve Âkile evliliğin ve ev işlerinin kadını entelektüel açıdan zayıflattığını ve erkeklerin bu kurum içinde kadınları duygusal olarak yıpratıldığını ileri sürerek hiç evlenmemeye karar verirler. Sadece evliliğin değil aşkın da reddildiği bu "kadın felsefesi"nde erkeğin yerine kitaplar konmuştur. Fâzıla küçük yaşlarında yanına aldığı Zekiye ve Âkile'yi, kültürlü birer anne veya kocalarına layık birer eş olmaları için değil, hayatı daha iyi anlayabilmeleri ya da sadece okuma zevkini tatmaları için yetiştirmektedir.

Edebiyatımızda Arap harfleriyle yazılan ilk Türkçe roman *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat* (1872) adlı eserinde Şemsettin Sami de (1850-1904) en güncel sorunları yani kadın-erkek ilişkilerini, aşk ve evliliği romanına konu etmiştir. Öte yandan Sami Paşazade Sezai'nin (1860-1936), *Sergüzeşt'i* (1888), Nabızade Nâzım'ın (1862-1893) *Zehra'sı* (1896) da aile meselelerine doku- nan romanlardır.

Jale Parla, *Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri* alt başlığı ile yayımlanan *Babalar ve Oğullar* adlı incelemesinde ilk Türk romanlarını, baba-oğul ilişkileri üzerinden inceler. Tanzimat dönemi romanlarında genel olarak babasını kaybeden oğulların başarısız hayat hikâyelerini okuruz. Anneler ise ya son derece iradesiz ve siliktir ya da *İntibah*'ta olduğu gibi oğullarının hayatlarını daha da karmaşık bir hâle getirirler. Parla, bu romanlar üzerinden alegorik bir okuma yaparak yıkılan Osmanlı İmparatorluğu ile dağılan Osmanlı ailesi arasında da bir ilişki kurar.

Osmanlı toplumundaki mahremiyet anlayışı dolayısıyla Türk romanının ilk metinlerinde ailenin doğru anlatılmadığı, romanlardaki ailelerin suni aileler olduğunu söyleyen Kazım Yetiş, “‘Batılılaşma’ maceramızda en son değişen ve bu konuda fikir beyan edenlerin ifadesiyle ‘bozulan’ ailedir. Fakat romancılarımız gerçek aileler yerine sun’î, kurmaca demiyorum, aileler yarattıkları için bizi daima bozuk ve sağlıklı olmayan ailelerle karşı karşıya getirirler. Dolayısıyla gerçek Türk ailesinin bu ilk romanlarımızda ele alındığını göremiyoruz” (Yetiş, 2002: 271) der. Bunda roman tekniğindeki acemiliklerin olduğu kadar, dönemde hâkim akım Romanizmin de etkisinin olduğu söylenebilir. Bu ilk romanlarda örnek tiplere de pek rastlanmaz. Babalar çoktan ölmüştür, anneler siliktir, oğullarsa arayış içindedir ve çoğunlukla safahat âlemlerinde ya da olmaz bir aşkın peşinde kendilerini ve geleceklerini kaybederler. Ailenin kızlarının ise henüz sahil bir hikâyesi yoktur. Bunda da romancıların hemen hepsinin erkek olmasının, ya da kadının hikâyesinden yeteri kadar haberleri olmamasının etkisi büyüktür. Tanzimat romanının çerçevesini aile kurumunu ele alması bakımından bu şekilde çizmek mümkündür.

II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİ ROMANI: YASAK AŞKLAR VE AİLE

İstibdat dönemine rastlayan ve Meşrutiyet dönemi romanları olarak da değerlendirilen ve incelenen bu dönem romanları belki de sansürden dolayı daha çok ev ve konak içindeki hayatları ele alır. Bu dönem romanını daha çok Halit Ziya temsil eder. Alan Duben ve Cem Behar’ın aktardığına göre 1908’den sonra özgür seçimin gereğini savunan modern yayınların artmasıyla, aşk evlilikleri İstanbul’da giderek daha fazla meşruiyet kazanmaya başlar. Bu durum dönemin romanlarına da yansır. Duben ve Behar, o dönemde aşkın nasıl algılandığı ile ilgili olarak şunları aktarırlar: “Aşk tehlikeli bir konuydu. Sadece ailelerin otoritesine karşı geldiği için değil, aynı zamanda toplumun ahlâki temellerini de sarstığı için tehlike-

liydi. Otoriteye karşı bir tehdit olduğu gibi, aile namusunu, bütünlüğünü, kişisel kimlik ve giderek toplumsal düzeni de tehlikeye atıyordu. Abdülhamid sansürü döneminde aşk kavramı çoğu kez özgürlük kelimesinin yerini tutan bir 'hüsn-ü tabir', belki onun eşanlamlısı olarak kullanılıyordu denilebilir" (Duben-Behar, 1999: 106). Bu nedenle aşk, sadece kişisel bir konu değildir; aynı zamanda yoğun siyasi anlamlar da taşır (Duben-Behar, 1999: 107).

Halit Ziya'nın *Aşk-ı Memnû* (1899), Mehmet Rauf'un *Eylül* (1901) ve Safet Nezihî'nin *Zavallı Necdet'i* (1902) gibi özgür seçimin gereğini savunan modern romanların artmasıyla aşk evlilikleri meşrulaşmaya ve aşk, özellikle gayr-ı meşru aşk, ihanetle birlikte anılmaya başlanmıştır. Nurullah Çetin, "II. Abdülhamid Dönemi Türk Romanında 'Aşk-ı Memnû' Teması" adlı makalesinde bu konuya işaret ederek Fatma Âliye'nin *Aşk-ı Memnû* ile dikkat çekici benzerlikler taşıyan romanı *Muhâzarât*'ını (1892) ve Hüseyin Rahmî'nin *Bir Muâdele-i Sevdâ* (1899) adlı romanını da bu temanın işlendiği romanlar arasında saymaktadır (Çetin, 2002: 43-44). Nurdan Gürbilek, "Tanpınar'ın Halid Ziya'nın 'eve kaçtığı' yolundaki yorumu, şunu görmemizi engellememeli" diyerek *Aşk-ı Memnû* üzerinden şöyle bir değerlendirme yapar: "Halid Ziya'nın romanlarında ev bir ideal olduğu kadar, ya da tam da bir ideal olduğu için, aynı zamanda bir savaş alanı, bir kin, rekabet, husumet ya da Halid Ziya'nın sık sık kullandığı sözcükle söylersek bir 'adavet' (düşmanlık) alanı olarak da anlatılmıştır. *Aşk-ı Memnû* (yine Tanpınar'ın deyişiyle) tam bir 'aile cehennemi'dir. Romanda yalnız rakipler ve rakibeler arasında değil, sevgiliyle âşık, anayla kız, kardeşle kardeş arasında da derin bir husumet vardır. [...] Bir yasak aşk öyküsü olduğu kadar, evin iç yüzünü anlatan bir 'adavet' öyküsüdür *Aşk-ı Memnû*." (Gürbilek, 2004: 158-59)

Nurullah Çetin, *Eylül*'de Suat'ın "Koca denilen birinin haklı haksız keyfine esir olmaktan başka bir şey olmayan mesut denilenleri ise onun her türlü heveslerine şartsız boyun eğmekten ibaret evlilik ona menfur geliyordu." diye devam eden düşünceleri üzerinden, evlilik kurumunun sorgulandığına dikkat çekmiştir. Çetin, bu dönem romanlarında özellikle kadınları yasak aşka sürükleyen nedenleri, eşler arasındaki büyük yaş farkı, erkeğin eşiyle yeteri kadar ilgilenmemesi ve gençlerin sevdikleri ile değil zorla başkaları ile evlendirilmelerini şeklinde sıralamıştır (Çetin, 2002: 43-44).

Öte yandan, modernist, feminist ve romantik aşkın ateşli savunucusu Hüseyin Rahmi de, romanlarında aşkın yaratacağı toplumsal tehlikeler-

den bahsetmeden edemez. Ahmet Midhat gibi Hüseyin Rahmi için de, aşk (*amour*) ihaneti çağırır. Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın anlayışına göre "aşk çılgınlık sayılabilecek korkunç bir cinsel tutkudur ve kısa zamanda doyuma ulaşarak söner" (Duben-Behar, 1999: 115). Romanlarında ihanetler birbirini izler. Ona göre aşk evliliğe temel olamaz çünkü geçicidir" (Moran, 2003: 123).

Moran'ın ifade ettiği gibi Gürpınar'a göre birbirini aldatmayan karı-koca yok gibidir; "serbest aşk bir çözüm değilse de doğaya daha uygun ve daha az zararlıdır" (Moran, 2003: 127). Ancak Gürpınar'ın aşk felsefesinin temelinde Schopenhauer olduğu unutulmamalıdır. Bu nedenle ona göre kadınla erkeğin birbirini istemesi, doğanın türü sürdürme yasasının gereğidir ve cinsel istek doyurulunca sevgi son bulur (Moran, 2003: 125). Gürpınar, aşkın insana mutluluk getirmeyeceğini tersine, namussuzluğa, aşagılık şeyler yapmaya, hırsızlığa, cinayete iteceğini söyleyerek (Moran, 2003: 124) aşkı onaylamaz. Gürpınar, insan iradesini hiçe sayarak, insanın arzularının esiri olduğunu ima eder; insana güvenmez.

Bu dönem romanlarında şu veya bu şekilde bozulan, dağılan, harap olan veya en azından zarar gören aileler görürüz. Kazım Yetiş, Halit Ziya'nın ve Mehmet Rauf'un romanlarındaki ailelerin ne eski, köklü, birtakım dayanakları olan aileyi, ne yeniyi temsil ettiklerini belirtmektedir. Hatta aile bile değildir; dolayısıyla da sunidirler (Yetiş, 2002: 272).

Bu dönemde farklı bir yerde duran tek isim Fatma Aliye Hanım'dır (1862–1936). Ahmet Mithat Efendi ile birlikte yazdıkları *Hayâl ve Hakikat*'te (1891) gençlerin evlenmeleri ve eş seçmeleri konusunda anne baba baskısının sorunlar doğuracağı vurgulanır; genç kızların evliliğe daha gerçekçi his ve beklentilerle yaklaşması gerektiği mesajı verilir. *Muhâdarât* (1892) ve *Ûdî*'de (1898) de yine benzer mesajlar verilirken bu mesajları verecek ideal kişiler kurgulanır. Mektup-roman türündeki eseri *Levâiyih-i Hayât*'ta (1898) roman kişisi kadınların birbirlerine gönderdikleri mektuplarda, ebeveynin kararıyla yapılan evlilik, eşler arasındaki sevgi ve uyum, maddi kaygılarla yapılan ve sürdürülen evlilikler, evlilikte sevgi ve kocanın sadakatsizliği konuları işlenir. 1910'da yayımlanan son romanı *Enîn*'de, çok iyi eğitim ve terbiye görmüş kültürlü bir kız olan Sabahat'ın evlilik ve aşk hakkındaki yorumları Fatma Aliye Hanım'ın görüşlerini yansıtır. Muhafazakâr bir tavrı olan yazar, romanlarında ailenin korunması gerektiğine dair vurgular yapar ve sağlıklı bir ailenin nasıl kurulması gerektiğine yönelik bilgiler

verir. Görücü usulü ile evliliğin zararları, evlilikte karşılıklı saygı ve sevgi, sadakat gibi konuların üzerinde ısrarla durur (Canbaz, 2010).

MİLLÎ EDEBİYAT DÖNEMİ ROMANINDA AİLE ARAYIŞLARI

Cumhuriyetle birlikte gündeme gelen “yeni kadın kimliği” büyük ölçüde Türkçü ve Batıcı aydınların görüşlerinin bir sentezidir ve daha çok Ziya Gökalp’e dayanır. Cumhuriyet feminizminin fikir babası aynı zamanda Türkiye’de Türkçülük akımının öncüsü ve kuramsal mimarı Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*’nda kadına biçilen rol ve verilen değerden de bahseder. 1913’te yazdığı “Kızıl Elma”da Türk milletini kurtaracağına inandığı mefkûreyi güzel bir kız şeklinde göstermiştir. “Ay Hanım” ile kadına etkin bir rol çizerek Türkçülük akımı içinde kadının önemini vurgulamıştır. Ziya Gökalp’e göre aile, milletin temelidir. Aileyi yapan ise kadındır; dolayısıyla millet de kadının eseridir. Kadınlar iyi eğitilmediği için ailenin yükselmediğini buna bağlı olarak milletin de geri kaldığını düşünen Gökalp’e göre çocuk hem aile kurumunu kuvvetlendiren bir unsur, hem de cemiyetin geleceğinin gücü olarak önemlidir (Tansel, 1965: 415). Ziya Gökalp’in Cumhuriyet Türkiye’sinde kurulması gerektiğini düşündüğü yeni ailesi ise çekirdek ailedir.

Millî bir edebiyatın inşası noktasında önemli katkıları olan Ömer Seyfettin’in öykülerinde, kadının toplumdaki konumu hakkında net bir kararının olmadığı görülmektedir. Yazarın, “Bahar ve Kelebekler”de (1911) kadının aile ve toplumdaki rolü konusunda bir kafa karışıklığı içinde olduğu görülür. “Harem”de (1918) kadınlara güvenmediği, “Fon Sadriştayn’ın Karısı” (1918) ve “Fon Sadriştayn’ın Oğlu”nda (1918) farklı milliyetlerden kadınlarla evlenilmemesi gerektiğini düşündüğünü, “Horoz” (1919) ve “Dünyanın Nizamı” (1919) öykülerinde ise evlilikte kadınları zor durumda bırakan problemler konusunda çözümsüz kaldığını görürüz (Canbaz, 2007). “Yaşasın Dolap”ta (1908) ve “Çirkin Bir Hakikat”te (1908) ise Ömer Seyfettin, kadının ihanete ne kadar yatkın olduğunu ima edecektir: “[B]ilhassa bu kadınlar ne kadar adî. Ne kadar ruhsuz?” (Seyfettin, 1999: C.I: 42). Kadınların yozlaşmanın temsilcisi olarak görülmesi diğer bazı millî edebiyat romanlarında da görülür. Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun *Kıralık Konak* (1922), *Sodom ve Gomore* (1928) ve Peyami Safa’nın *Yalnızız* (1951), *Fatih-Harbiye* (1931), *Sözde Kızlar* (1923) ve *Mahşer*’i (1924) de ailedeki çöküşü, özellikle kadınların “düşüş”ü üzerinden anlatan başka örneklerdir. Söz konusu romanlardaki, kültürel yozlaşmadan en çok etki-

lenenlerin, çöküş ve yozlaşmanın ideal taşıyıcısının kadın olduğunu ima eden söyleminin kökü, Ömer Seyfettin'e dayanmaktadır. Müfide Ferit Tek'in eserlerinde kadın millî hassasiyetler bakımından üzerinde durulmuş ve Yakup Kadri, Peyami Safa gibi o da kadının dejenerasyona daha açık olduğunu misyoner faaliyetlerine kapılan birer pervane olarak tanımladığı kızlar üzerinden *Pervaneler* (1924) romanında işlemiştir. *Pervaneler*'de de yine başka milliyetten kişilerle yapılacak evliliklerin hüsrarla sonuçlandığı mesajı verilir.

Sözkonusu romanlarda aile, bir kurum olarak pek önemsenmez. Yazarlar ideolojik anlamda önemli bulduklarını anlatmayı öncelerler. Milli edebiyatın en önemli kalemelerinden Halide Edip, Gökâlîp felsefesinden etkilenip "Turan" şiirinden hareketle *Yeni Turan*'ı yazacak ancak, dava içinde "kadınlık" rollerini terk eden, cinsiyetsiz bir kadın olma yolunda ilerleyen roman kişileri çizecektir. Halide Edip'in *Yeni Turan*'ında ailenin göz ardı edildiğini söyleyen Kazım Yetiş, yazarın bu tavrıyla eski ailenin yeni ve biraz da ideolojik insanı yetiştiremeyeceğini düşünmüş olabileceğini belirtir (Yetiş, 2002: 273). Halide Edip'in *Sinekli Bakkal*'da (1936) Rabia'yı Peregrini ile evlendirmesini ile ise yeni bir aile anlayışı ortaya koyduğunu söyler (Yetiş, 2002: 273). "*Yaprak Dökümü*'nde (1930) de konu ailenin çöküşüdür. "Romanımızın dağılan, bozulan, bozuk, hasta, hastalığa yakalanma süreci yaşayan aileler arz endam ederler. Böylece romancılarımız hem düşündüklerini, arzu ettiklerini romanlarında bir hayat olarak sunmuş olurlar hem de toplumu değiştirme yolunda gayret sarf ederler; bunu da başarırlar. Bunun için de yaratılan ailelerin çoğu sun'îdir, toplumu, bizi, bizim insanımızı ve ailemizi aksettirmez." (Yetiş, 2002: 274).

1946 sonrasında aile kurumu toplumsal ve siyasi açıdan istikrarın sağlanmasında önemli bir unsur olarak gösterilmiştir. İnsanlar arasında mutluluğun ve refahın kaynağı olarak aile birliğine ve ailenin kutsiyetine kıymet verilmesi üzerinde durulmuştur (Gülendam, 2006: 22). 1950'den sonra ise kadınlar kendi kimlikleri üzerine düşünmeye başladılar. Türkiye'de kadın hareketinin en önemli evresi belki de 1980 sonrasında başlamıştır. Bu, yerli kadın hareketini oluşturan kadınların en önemli talebinin, "aile yaşamı" ile özdeşleşen geleneksel rollerinden sıyrılarak sosyal bir aktör olarak modern toplumda yer almak olduğu söylenebilir.

ÜTOPYA GELENEĞİMİZDE AİLE

Ütopyaların önemli değişkenlerinden biri olarak ailenin ele alınış biçimi oldukça önemlidir ve çoğunlukla ütopyanın diğer değişkenleri gibi daha çok iktidarın genel dünya görüşünün bir yansımasını oluşturur. Platon'un *Devlet*'inden beri kadın-erkek ilişkileri ve aile ütopya için vazgeçilmez tartışma konularındandır. Gilles Lapouge, ütopyaların en önemli hedeflerinden birinin aile olduğunu çünkü ailenin organizasyona direnen son tabya olduğunu söylemektedir: "Ailelerden nefret ederler! Aşk, döllenmeyi ve sonraları da eğitimi son derece sert protokollere tabi tutarlar. Aşk, ülke buna karar verdiğinde ve bir ebenin ya da nöbetçinin denetimi altında yapılır. Bebekler, ailelerin elinden alınır, topluluğa katılır ve yetiştirilir. Köklerinden koparıldıkları için, kalıtım olmaz. Tek bir eğitimden geçirilirler. Böylece çocuklara, toplum düzeninin gerektirdiği kesin biçim verilir" (Lapouge, 1993: 3). *Güneş Ülkesi'nde* de aileye yer yoktur. Cinsel ilişki, bir program dâhilinde soyun mükemmelleştirilmesine yönelik bir vazifeye indirgenmektedir. Bu durum aslında, klasik ütopyaların ortak özelliği olarak da kabul edilebilir. Türk romanının ütopyalarında ise "geleneksel" yapıdaki aile kurumu sorgulanır ve eleştirilir.

Türk edebiyatında ütopya bağlamında anılan ilk eserler rüyalaradır. Edebiyatımızda gelecek tasavvuru rüyalarla birlikte gündeme gelir. Söz konusu rüyalar sosyopolitik içeriklidir. Ele almak istediğim ilk rüya Kılıçzâde İ. Hakkı'ya ait bir rüyadır. Kılıçzâde İ. Hakkı, Türkiye Cumhuriyeti'nin, bilhassa dinî ve itikadî konulardaki politikasını belirleyen önemli isimlerden biridir. 1329'da *İctihad*'da "Timsâl-i Emel" imzasıyla yayımlanan "Pek Uyanık Bir Uyku", rüya adıyla yapılan eleştiri geleneğinin bir örneğidir. Bu rüyada Batıcıların bütün hedefleri özetlenmiştir. 18 maddeden oluşan bu makalede kadınlara geniş yer ayrılmıştır. Bu rüyaya göre padişah tek eşli olacak, her erkek, kendi gözüyle gördüğü, tetkik ettiği, beğendiği ve seçtiği kızla evlenecektir. Görücülük âdetine nihayet verilecektir (Kılıçoğlu, 1329: 55-57).

Bir başka rüya Celal Nuri'nin, *Târih-i İstikbâl* adlı kitabında görülür. "Kadının İstikbali" adını taşıyan bölümde Celal Nuri, zamanla kadınların da erkekler gibi uzun süre ev dışında çalışmaya başlayacaklarından ve bu nedenle evliliğin ortadan kalkacağından endişe etmektedir. Bunun sonucunda ailenin akıbetinin ne olacağı, aile yok olursa yerine ne ikame edileceği gibi sorular Celal Nuri için cevabı zor sorulardır (Celâl Nuri, 1332:

140). Celal Nuri kadının halini ıslahın, aile usulünü ıslah anlamına geldiğini ifade eder (Celâl Nuri, 1332: 143).

Burada anacağım son rüya, Molla Dâvut-zâde Mustafa Nâzım'ın "Rûyâda Terakki ve Medeniyet-i İslâmiyyeyi Ru'yet"idir (1913). Mekân İstanbul'dur. Kadınların doğum öncesinde gelip kalabilecekleri ve isterlerse doğum sonrası bir süre bebeklerini bırakabilecekleri ve istedikleri zaman görebilecekleri "tevlid ve terbiye-hâneler" vardır. Babalar ise ancak çocuğun annesi ya da yakın bir akraba ile gelip çocuğu görebilirler. Çocukların eğitimi konusu da ele alınır: çocuk altı aylıkken eğitime başlanır; dolayısıyla beş, altı yaşlarında bir ilim alanında ihtisas yapmış gibi olurlar. Zihinleri lüzumsuz bilgilerle doldurulup köreltilmez (Mustafa Nâzım, 1331).

Türk edebiyatında ütopyanın geleneğinin izleri sürülürken Servet-i Fünun dönemi edebiyatçılarının "Yeşil Yurt" ütopyası unutulmaması gereken bir başka denemedir. Hüseyin Cahit Yalçın'ın ütopik bir metin olan "Hayat-ı Muhayyel"inde "'Serbest', 'âzâde, 'âsude' gibi kelimelerin defalarca kullanılmasıyla tavsif edilen ada, özlenen hürriyetin sembolüdür" (Özgül, 1888: 146). Özgül'e göre Hüseyin Cahit'in gitmek istemesinin asıl sebebi aşkıdır: "Akraba çocukları da olsalar, İstanbul'daki muhitin henüz şer'i-kanunî bir mahiyet kazanmamış sevda ilişkilerine mekân hazırlamaktan kaçınmasıdır. Hayat-ı Muhayyel biraz da bu problemi çözdüğü için vardır" (Özgül, 1888: 147). "Hayat-ı Muhayyel" ilk ütopyaların aksine aileye önem verir ve bu yönüyle dikkat çeker. Ütopyanın Avrupa'daki ilk örnekleri aile kurumuna karşı iken Hüseyin Cahit bir aileler köyü kurmuştur (Özgül, 1888: 150).

TÜRK EDEBİYATININ ÜTOPYALARINDA AİLE VE EVLİLİĞE YÖNELİK DÜŞÜNCELER

İsmail Gaspıralı'nın (1851-1914) *Darürrahat Müslümanları*'ndaki (1887-1889) Darürrahat, Türkçe edebiyatın ilk ütopik ülkesidir. Darürrahat toplumunda aile, toplumun çekirdeğini oluşturan kurumdur ve toplumdaki en net hukukî düzenlemeler, aile kurumu ile ilgili olanlardır. Ülkede çok eşlilik, erkeklere mahsus harem uygulaması ve cariyelik sistemi bulunmamaktadır (Gaspıralı, 2007: 257). Evlilik akdinde kadınla erkeğin mal paylaşımı esastır ve her ikisi de ortak haklara sahiptir. Evlilik akdinden önce sağlık raporu ve yaş tespiti ile eşlerin birbirlerine uygun olup olmadıkları denetlenir. Ülkede zina, fahişelik, homoseksüel ilişkiler ve maddi

çıkara dayalı evlilikler bulunmamaktadır. Boşanma mekanizması erkek ve kadın için mubah ve yasaldir. Eşlerin (özellikle kadın tarafının) birbirlerine karşı muhabbetlerini kaybetmeleri, boşanma sebebi olarak kabul edilmektedir. Eşler birbirlerini aldatmazlar çünkü aralarında "cebr ve zulm-i Şarkiyeye ve rezalet-i Garbiyeye malum değildir" (Gaspıralı, 2007: 258-259). İdeal olanın ölçüleri Gaspıralı tarafından bu şekilde çizilmiştir.

Adam Şenel'in *Teleandrogenos Ütopyasında Evlilik Hayatı* (1968) ve *Ozmos Kronos* (1993) adlı ütopyalarında aile eleştirilen bir kurumdur; yıkılması gereken bir puttur (Şenel 1968: 64). Ailenin Teleandrogenos'ta din gibi algılandığını, her Teleandrogenos'unun yaşamının kısa da olsa bir bölümünü kutsal aile tapınağında geçirdiğini söyler (Şenel 1968: 93). Yerleşik inanışlar, normlar ve ahlak kuralları Adam Şenel'in ideolojisine uymadığı için olsa gerek, eleştirileri ölçüsüzdür: "Kutsal aile dini, herkesin kendi kocasından, kendi karısından başkasını sevmesini yasaklar" (Şenel, 1968: 79).

İlhan Mimaroglu'nun *Yokistan Tasarı* isimli ütopyasında ise aile yoktur. Toplumun birimi aile değil, bireydir. "Toplum" kavramı ancak bir genelleme, bir soyutlama olarak kullanılır. Ülkenin yönetiminin odağı nesnel varlık, bireydir. Kişilere kimlikleri, bireysel olarak verilir. Ana ve baba adları kimlik kartında değil, ancak gerektiğinde kimlik doğrulamaya yararlı bilgiler olarak nüfus kütüğünde yer alabilir. Aile olmadığı için, geleneksel ailenin bütün üyeleri (kardeş, torun, büyükanne, büyükbaba, amca, teyze, vb.) ve bunlarla oluşan soy zincirleri toplumsal ve yasal olarak yok bilinirler. *Yokistan Tasarısı*'nda aile olmayışının öncel koşusu olarak, evlilik de yoktur (Mimaroglu, 1997: 19-20).

DR.'nin *Uykusuzlar* adlı romanında Şefik, kendisini sürekli imajinatör denilen ve insanlara sanal deneyimler yaşatan makinaya bağlayarak geçiren "sanal cennetinde kim bilir hangi insan zamanlarıyla" sevişen karısından uzaktır; kendisi gibi bir "uykusuz" olduğunu düşündüğü Şermin'den hoşlanır ve karısını aldatma fikri onu artık eskisi kadar rahatsız etmektedir (DR, 2002, 47-48).

Çetin Altan'ın *2027 Yılı'nın Anıları*'nda (1999) evlilik ile ilgili işlemler son derece serbestleşmiş ve resmiyetten çıkmıştır. Evlenmeler boşanmalar, çok yerde kamu denetiminin dışına alınmıştır. Elektronik genel kayıt merkezine sabahleyin evlendiklerini kaydettirenler, akşama boşandıklarını da haber verebilir ve ertesi sabah, canları çekerse yeniden evlenebilirler (Altan, 1985: 54).

Buket Uzuner'in *Balık İzlerinin Sesi* (1992) adlı romanında Afife sevdiği adamla aynı evde yaşamak düşüncesine uzak olacak kadar bireyseldir: "Romain'le aynı evde yaşamak düşüncesiyle neşelendim. Ardından, O'nu ne çok seviyor olsam da, kendime ait bir evim olmasını tercih edeceğimden, yeniden öfkelenim" (Uzuner, 2002: 186-187). Bu durumdan Afife kendini şöyle haklı çıkarmaya çalışacaktır: "Üstelik normal insanların bile, bir kadınla bir erkeğin birlikte aynı evde yaşamayı başaramadıklarını ARTIK anladıkları bir dönemde, niçin biz, koskoca BİS adası'nda bir tek biz, aynı evi paylaşacaktık? Herkesin kendine ait bir odası, bir evi olmalı!" (Uzuner, 2002: 187). *Kâbus'ta, Devrim*, "Aile denilen kurum baştan aşağı kandırmaca" diye serzenişte bulunur (Alatlı, 1999: 559).

Muhafazakâr düşüncenin temelinde ailenin korunması gerektiği düşüncesi yatar. Dolayısıyla, yukarıda ütopyalarda ya da karşı-ütopyalarda gündeme gelen aile ve evlilik konusundaki görüşleri yazarın ideolojisi belirler.

ÇOCUK SAHİBİ OLMA VE ALTERNATİF ÜREME YÖNTEMLERİ

Ütopyalarda çocuk sahibi olma ve doğumlar denetim altındadır. Gülten Dayıoğlu'nun *Işın Çağı İnsanları* (1984) ütopyasında dünyadaki en önemli sorun, nüfusun hızla çoğalmadır, bu nedenle kurultayca, insanların dünyaya sadece iki yavru getirmelerinin uygun olacağı kararına varılır: "Ana babalar, kurultayın görüşlerini hoşnutlukla benimsediler. Kadınlar, iki çocuktan başka doğurmaz oldular. Sadece, yavrularını yitiren aileler, onların yerine yeniden çocuk sahibi olabiliyorlardı" (Dayıoğlu, 2006, 118). İlhan Mimaroglu'nun *Yokistan Tasarısı*'nda (1997) da doğum denetimi vardır: "Öngörülmüş ve onaylanmış nüfus artışı oranına göre kadınlara, yaşları ve sağlık durumları gözetilerek, başvurma sırasıyla, doğum izni belgeleri verilir. İzinsiz doğum yapmak ağır bir suç sayılır. Cezası, doğmuş ya da doğacak çocuğuyla birlikte, kadının yurtdışı edilmesidir. Ne ki gebe kalmış bir kadın ancak, gebeliği ilerlerse ya da doğum yaparsa hayatının tehlikeye gireceği saptandığında çocuğunu düşürebilir" (Mimaroglu, 1997: 49-50). Bu arada babanın adı ancak ananın isteği ve baba olarak gösterdiği kişinin onayıyla nüfus kaydına anayla birlikte, kimlik belgeleme bakımından yararlı olabilecek bir bilgi olarak geçirilir (Mimaroglu, 1997: 51).

Sabri Gürses'in *Boşvermişler* (1996) adlı romanında da, doğum yasaklanmıştır: "Gebe kadınlar vardı, avcılardan sakladığımız, karınlarının üstüne ağır eşyalar atıldığını gördüm" (Gürses, 1996, 103). Doğumlar ya-

saklanır. Gebe olanların gebelikleri “söndürülür”. Yeni doğurmuş olanların bebekleri yok edilir. Hiçbiri olanlara aldırılmaz zaten çocuklara büyük bağlılıkları da yoktur. Avın sonuna doğru kadınların üreme organları etkisizleştirilir (Gürses, 1996, 119). Öte yandan, Boşvermişler adı verilen hareket, ütopya düzenine başkaldırır: “Boşvermişler’i kadınlar destekliyor; özellikle, daha çok. [...] Bir kadınla bir erkek ısrarla çocuk ister. Sanırım, yumuşacık, yeni bir şeyler görme-dokunma ihtiyacından. Böylece, sürekli bir kaçış ve takip başlar. Çalılıklarda, ormanlar ve mağaralarda, yıkık evlerde yaşarlar. Gezerler. Saklanırlar. Öykü bu” (Gürses, 1996: 13). Çocuk sahibi olmak insanî bir ihtiyaçtır ve Boşvermişler’i özellikle kadınların destekliyor oluşu da bu noktada önemlidir.

Çetin Altan’ın *2027 Yılıının Anıları*’nda (1999) ise doğum yapmak isteyen kadınlar sorgusuz sualsiz en üstün itibarı görürler. Nasıl olsa bebeklerle çocukların bakımı artık hiç kimseye yük değildir. Ayrıca anne rahmi dışında da özel tüpler içinde seri halinde insan üretebilmektedir (Altan, 1985: 54). Öte yandan üreme konusunda farklı yöntemler gündemdedir; yapay yumurtalardan çıkan bazı bebekler uzay adamı olarak yetiştirilir ancak yumurta çocuğu oldukları saklı tutulur: “İş o hale geldi ki, kadınlarla erkeklerden alınan overlerle spermalar, onların ölümlerinden sonra dahi taze tutulabiliyor ve çocuk üretiminde kullanılabilir. [...] Bu yöntemle elde edilen çocuklar kendilerine aile aracılığıyla bulaşacak birtakım eski koşulların dışında büyüyorlar. Ve beyinsel açıdan çok daha verimli olabiliyorlar. [...] Yapılan deneylerde, gerçek yumurta çocuklarının, birbirleriyle, normal doğmuş insanlarda rastlanmayacak ölçüde iyi anlaşmaları saptandı. Ne kişilik yarışması oluyor aralarında, ne cinsel uyumsuzluk, ne de bağnazlık... Uzmanlar, antropolojik yaklaşımlarla açıklıyorlar bu uyumu” (Altan, 1985: 54). Yumurta çocuklarının, “ruhsal dengesini sakatlayacak ne anne, ne baba, ne de ailelerine ait bir anı var” (Altan, 1985: 54). Kadınlar yine de doğurmaktan, bebeğini kucağında tutup emzirmek tutkusundan vazgeçemezler. Babalar da öyle (Altan, 1985: 55). Bütün bunlar insanların içindeki çocuk sahibi olma, onu koruma ve yetiştirme arzusunun son derece insanî olduğunu ortaya koymaktadır.

Ali Nar’ın, 2046-2048 arasını anlattığı ütopyasında insan ırkının uzayda çoğalabileceği konuşulur. Refref II adındaki gemi, Halep Uzay Üssü’nden hareket eder. Misyonu güneş sistemini araştırmak, uzayda yaşam olup olmadığı ile ilgilenmektir. Gemide her bitkinin tohumu gibi, tüm hayvan ve insan ırklarının da; Işıklar ülkesinde açılıp büyümeğe konmak üzere

“Tüp-Bebekler” halinde nüvesi vardır: “En temiz ve meşru soylarıyla!.. Evet, Refref II’yi Nuh’un Gemisi gibi anlayabilirsiniz. Bütün dünyanın hülasası yanınızdadır. Tüm dünya canlıları yok olsa, dönüşte sizinle yeniden oluşabilir. Tabii Allah’ın takdiri dahilinde” (Nar, 2002: 98). Görüldüğü gibi aile oluşturma alternatif yöntemleri Ali Nar’in ütopyasında bu şekilde sunulmaktadır.

ÇOCUKLARIN YETİŞTİRİLMESİ VE EĞİTİMİ, EBEVEYN-ÇOCUK İLİŞKİSİ

Çocukların yetiştirilmesi ve eğitimi meselesi de ütopyaların özellikle üzerinde durduğu konulardan biridir. Çünkü yenedünya planları ya da tasarımları çocuklar üzerinden şekillenmektedir. Batıda yazılan ütopyalarda, çocukların eğitimi anne ve babaların elinden alınmış hâkim güçlere verilmiştir. Bu ütopyalarda çocuklar bir sistem dâhilinde tek tip yetiştirilirler. Bizim ütopyalarımızda çocukların eğitiminde de benzer durumlar söz konusudur.

Ali Kemal’in *Fetret* (1913) adlı ütopyik romanında Fetret’in annesi İngiliz’dir. Fetret’i ve kardeşi Selma’yı ise anneanneleri yetiştirmiştir. Fetret’in babası Selman Bey, Doğu ve Batı terbiyesini karşılaştırırken Garb’ın çocuklarının yetiştirme tarzını beğendiğini söyleyecektir (Ali Kemal, 1913: 57).

Ahmet Ağaoğlu’nun *Serbest İnsanlar Ülkesi’nde* (1930) de çocuk terbiyesi önemsenir, eğitimde öncelikle aile ve okul etkilidir: “Bu bir terbiye meselesidir ki aileden ve mektepten başlar ve cemaatle biter. Aile ve mekteptir ki çocukların ilk ruhî temellerini atarlar. Çocuk anne ve babasını ve muallimini taklit eden bir mahlûktur.

Uykusuzlar’da, çocuklar büyük bir ilgisizlik içindedirler. Hemen bütün ebeveynler başlarına takıp istedikleri düşleri görmelerini sağlayan imajinatörler yüzünden çevrelerinde olup biten her şeye karşı duyarsızlaşmışlardır. Şefik’in oğlu Burak altı ay önce açlıktan ve ilgisizlikten ölmüştür (DR, 2002: 12-13). İmajinatörlerin bir saatlik kesintileri olmasa açlıktan yahut bakımsızlıktan ölen kadın ve çocukların sayısı daha da artacaktır: “Anne babaları kafalarında kaskları, yalancı cennetlerde gönül eğlerken onlar, kendi başlarına ev ev, sokak sokak hakiki cenneti arşınıyor, birbirlerinin evlerine girip çıkıyor, eskiden yapmak isteyip de yapamadıkları ne varsa hepsini yapıyorlardı... Babalarının kravatlarını takıyor, annelerinin rujlarını sürüyor, iç çamaşırlarını deş-tokuş edip, birbirlerine pipilerini, kukularını gösteriyorlardı. Ne bir karışan vardı, ne engelleyen... Şu koca

dünya, çocukların emrine verilmiş bir oyun parkı gibiydi. Fakat acıktıklarında önlerine bir tas sıcak çorba, bir dilim ekmek koyacak kimseleri olmadığı gibi, yüksek bir binanın çatı katına çıktıklarında, balkondan aşağı sarktıklarında yahut bir tel parçasını elektrik prizine sokunca ne oluyor diye merak ettiklerinde onları koruyacak kimseleri de olmuyordu. [...] Kısacası başboş, alabildiğine özgür ve bir o kadar da korunmasızdı bu yeni-dünyada çocuklar. Yerel hükümet -ki Türkiye, Batı Yarımküre Federasyonunun elli sekiz yerel hükümetinden biriydi- her aileden en az bir kişiye evin düzenin sağlayıp çocuklarla ilgilenmesi için çalışma muafiyeti tanımıştı. Ancak evde kalanlar evin işleriyle uğraşmak, çocuklara göz kulak olmak yerine, cenneti diğerlerinden en az sekiz saat fazla tadabilmenin sarhoşluğuyla kendilerinden geçiyor, bütün gün makinenin başından kalkmıyordu” (DR, 2002: 17-19).

Ütopyasında, çocukların eğitimi üzerinde duran bir başka isim Ayşe Şasa’dır. Bu ütopyada Ayşe Şasa’nın kendi hayatından izler görülür. Ayşe Şasa’nın dadıların merhametine muhtaç geçen bir çocukluğu, köklerinden koparılmış bir eğitim süreci vardır (Şasa, 2003, 138). Şasa’ya göre “Bütün nevrozların ve psikozların sebebi, insanın yetişme çağında yaşadığı mahrumiyet ve acıların anlamını, bulamamasıdır”(Şasa, 2003: 152). Ayşe Şasa’nın *Şebek Romanı* (2004), 2075 yılında hayali bir toplumda geçer. Şizoid de yalnız bir çocukluk geçirmiştir. Annesi ve babası “şebeklerin ‘kaymak tabakası’ arasına sızabilmiş” insanlardı. Şizoid ile kendisinden on yaş küçük kardeşi Şebek Burma, “doğdukları an pahalı, profesyonel bakıcılara emanet edilmiş; medeniyet değiştirmiş ebeveynleri tarafından sevgisiz yapay, kurşun rengi bir korku dünyasının ortasına fırlatılmışlardı. [...]Çocukluk hastalıklarını, parayla tutulmuş bakıcılar elinde geçirmeye mahkûm edilmiş birinin, daha sonra pahalı bir yatılı okula devam etmeye başladığında, abartılı bir yalnızlık ve kuşkuculuk hastalığına düşmesi, kuşkuculuğun ve yalnızlığın da giderek deliliğe dönülmesinde şaşılacak bir şey yoktur” (Şasa, 2004: 84).

Bu şartlar altında büyüyen Şizoid, aileye de artık inanmamaktadır: “Saplantılı bir şekilde şiir yazan, yazdığı tüm şiirleri, yırtıp atan, başladığı hiçbir fakülteyi bitiremeyen, giriştiği hiçbir hamleyi tamamlayamayan aileye ve düzene korkunç düşmanlık besleyen, küçük yaştan deliliğin sınırlarında gezinen Şizoid’in (Şasa, 2004: 85) çöküntüsünü, babasının âni ölümü birden katmerleştirir ve Şizoid apar topar akıl hastanesine gönderilir. Şizoid’i Batın Baba tedavi eder: “Huzur bulmak... Çocukluğunda hiç

sevgi görmemiş birinin, anneyi, babayı, dostu, arkadaşı aynı varlıkta hazır bulabilmesindeki hayret verici ferahlık... Sevinç... Aydınlık... Anne... Baba... Dost... Anne... Baba... Anne..." (Şasa, 2004: 89).

Gülten Dayıoğlu'nun *Işın Çağı İnsanları*'nda (1984) ülkedeki tüm doğumevlerine yerleştirilen özel eğitimden geçmiş görevliler yeni doğan bebekleri bilimsel yöntemlerle incelemeyi geçirip üstün zekâlı olanları saptarlar ve seçilen bebekler yani özel nesil, yeni bir bilim kurulu oluşturmak için, insanlardan uzakta, 'bebekler çiftliği'nde yetiştirilir (Dayıoğlu, 2006: 10). Bu tür üstün zekâlı bebekleri ana babalarının vermeyeceğini bilen projeciler, birkaç bebeği, iyi koşullarla ailelerinden alma girişiminde bulunur. Ancak en yoksul ana babalar bile, yavrularını vermeye yanaşmazlar. Sonuç böyle olunca, onlar da bebekleri çalmaya karar verirler (Dayıoğlu, 2006: 20-21).

Bebekler çiftliğindeki bebeklerin adları yoktur. Kimliklerinde, ana baba adı da yoktur. Bakımlarını üstlenen görevliler "seçkin" kimselerdir. Bebeklere sevgi ve bağlılık gösterilmesi yasaktır. Bebekler sevgi, acıma, kin, nefret, öfke, saldırganlık gibi kavram ve davranışlardan uzak tutulurlar. Bebeklerin ileride ortaya çıkabilecek insanî durumlardan korumak mesela bağlılık hissini önlemek için insanî olandan mümkün olduğunca uzak tutulurlar: "Tümü de doğayı çok seviyordu. Hayvanlara sınırsız bir ilgi gösteriyorlardı. Fakat, görevliler, onların sevme duygularının gelişmesine hemen engel oluyorlardı. Hayvana karşı bile olsa, sevmenin bağlanmanın, onlara zarar vereceğini söylüyorlardı. Kısacası, genç dâhilerin bilimden başka hiçbir şeyle ilgilenmelerine izin verilmiyordu" (Dayıoğlu, 2006: 12).

Adam Şenel'in *Teleandrogenos Ütopyasında Evlilik Hayatı*'nda (1968) geleneksel aile yapısı ve değerleri kıyasıya eleştirildiği gibi anne-babanın çocuklarla ilişkileri de problemlidir. Sorunlardan birisi "prangalı sevgidir": "Çocuklar, bir yandan kendilerini örseleyen bir yarışta sürükleyen ana babalarına karşı ilkel ve derin bir düşmanlık duygusuyla doluyorlar, öte yandan onlar olmadan yaşayamayacaklarını sezerek, onların ilgilerine ve sevgilerine gereksinimleri olduğunu kavrayarak, biraz da ana babaların (arada sırada 'keserim kordonu, kalırsınız burada' gibi sözlerinin etkisiyle olacak) kendilerini bırakacakları korkusuyla, onları deli gibi seviyorlar" (Şenel, 2003: 23).

Bu imgeler üzerinden, Adam Şenel ailede doğru bulmadığı yöntemleri, çocukların yetiştirilmesindeki yanlış olduğunu düşündüğü davranışları

eleştirmektedir: “Ana babalar, bir yandan özgürlük alanlarını sınırlayan, ayakları dibinde sürüklemek zorunda oldukları bir ağırlık olarak gördükleri çocuklarından nefret ediyorlar. Onlardan kurtulmak için, içten içe (bazen de ‘geberesi’, ‘teneşire gelesi’ vb. ilenmelerinde görüleceği gibi, açıkça) çocuklarının ölümünü diliyorlar. Sonra, çocuklarını yitirirlerse yaşayamayacaklarını sanarak ya da buna inanarak onların bütün huysuzluklarına katlanıyorlar. Öte yandan, bedenlerine kordonla bağlı çocuklarını ayrılmaz parçalarıymış gibi görmenin, hep birlikte yaşamının alışkanlığıyla, biraz da gelenek görenek onlardan öyle davranmalarını istediği için, çocuklarına karşı yüreklerinde derin bir sevgi besliyorlar” (Şenel, 2003:23). “Ağlamak çocukların ağır topları, ana babaların silahları ise çocukların yüreklerini ağızlarına getirecek kadar yüksek sesle bağırırları” (Şenel, 2003:25).

Buket Uzuner’in *Balık İzlerinin Sesi* (1992) adlı romanında Afife’nin sevgilisi Romain’in annesi ile ilişkisi problematiktir: “Beni öyle çok seviyor ki, beni onun kadar çok sevecek bir başka kadına rastlamama engel oluyor” [...] “Gözünü daha yukarılara diyor, doyumsuz oluyorsun. Gözlüyor, umut ediyor, bekliyorsun. Bunu ancak kırklarına varınca anladım” (Uzuner, 2002: 35). Aslında Afife’nin de annesi ile ilişkisi problemlidir: “O susunca, doğal olarak kendi annemi düşündüm. Sevgisiyle ve ona her ters düşüşümde yüklediği yüksek dozlu ‘suçluluk duygusu’yla, annemi düşündüm. Kendisine verdiğim o bir tek sözü bir türlü yerine getiremediğim için, yaşamımı şimdiden suçluluk çölüne dönüştüren sevgili, canım annemi” (Uzuner, 2002: 37). Romain’in “Diğer bütün uğraşlarım, hepsi... annemi hoşnut etmek içindir” demesi üzerine Afife şöyle düşünür: “Sanırım hepimiz kendi ebeveynimizi, tamamen hoşnut etmeyi asla başaramadığımız anne ve babalarımızı düşünüyorduk.” (Uzuner, 2002: 126). Romanın sonunda Romain’in Afife’yi terk etmesinin bir nedeni de annesi ile arasındaki hastalıklı ilişkidir: “Beni annen yüzünden mi terk ediyorsun? dedim, sesim çıkmadı.” [...] “-Bütün bunlardan, annelerin çocuklarını sevmelerine karşı olduğum anlaşılmalı. -Demek istediğim yalnızca şu, anneler, çocuklarından başkalarını da sevebilmeliler. İstenmesi gereken, iyi olan budur. Annemin bir sevgilisi olsaydı, ben yaşantım boyunca, oluk oluk akan çeşmelerin yanı başında susuzluktan ölmezdim” (Uzuner, 2002: 203).

Cem Akaş’ın *Olgunluk Çağı Üçlemesi* (2001) adlı romanında, Kaptan Neeling oğlu Soyтары ile ilişkisi son derece problemlidir. Kurduğu gizli

imparatorluğu Soyтары'nın yaşatmasını beklemiş ancak Soyтары bunu reddetmiştir (Akaş, 2001, 405). Soyтары, ailesinden özellikle de babasından hiç sevgi görmemiştir: "Bana hep defol dedin baba, diyecek başka bir şeyin yok mu, şimdi bile mi yok?" (Akaş, 2001: 395). Soyтары yıllar sonra sadece annesini götürmek için dönmüştür: "O sizden biri değil, size ihtiyacı yok, normal insanlara, çocuğuna, torunlarına ihtiyacı var, sevilmeye ihtiyacı var. Annem benimle geliyor" (Akaş, 2001: 395). Romanda, anne sevgisinin hâlâ değerli olduğunun altı çizilir: "Jahiveh: Anne sevgisi olmayan adamdan peygamber olur mu Kaptan, geçelim lütfen" (Akaş, 2001: 301).

Erkeksi ilkenin yüceltildiği Alev Alatlı'nın *Kabus* (1999) adlı romanında Evangelista, eski Türkiye'de çocukların temel büyüme ortamının "kadınlar topluluğu" olduğunu hatırlatır: "Türk çocuk eğitim modelini, anne, anne-anne, babaanne, teyze, hala, komşu abla, komşu teyze ve benzeri, kadınlardan oluşan bir anneler topluluğu, anne kolektifi, oluşturmaktaydı. Babaların çocuklarla dolaysız bağlantıları yoktu. Hiçbir baba çocuğunu kendisi yetiştirmez, kendisi doğrudan tanımazdı. Baba-çocuk ilişkileri annenin aracılığından geçirdi. Ülkenin, 'Kalkınmada Öncelikli Yörelere' diye nitelendirilen bölgelerinde daha da belirgin olan bu durum, ana-baba imgelelerinin bütünleştirilmesine izin vermeyen durumdu. Dişil ilkenin egemenliğinde büyüyen kız ve erkek çocuklar, biz toplumu oluşturlardı. Biz toplumu, ben'in sürüden ayrılmasına, "uçmasına" izin vermeyen toplumdur. Eski Türkiyelilerin "yaratıcı" olamamalarının nedeni de buydu." (Alatlı, 1999: 36-37).

Çocukların yetiştirilmesi ve eğitimi meselesi görüldüğü gibi ütopyaların vazgeçilmez konularından biridir. Anne ve babaların elinden alınıp hâkim güçlere verilerek yetiştirilen ya da sokaklarda vahşi çocuklara dönüşen çocuklar olsa da, evlat sahibi olma isteği, insanların içinden kolaylıkla çıkarılabilecek bir duygu değildir. Dolayısıyla konunun önemi ve çocukların nasıl yetiştirildiğinin geleceğin nasıl şekilleneceğini belirleyeceğine olan inanç bu konunun ütopyalar için son derece velût olduğunu göstermektedir. Karşı-ütopyalarda ya birbirine son derece uzak ebeveyn ve çocuklar görülür ya da çocuklarla anne ve babaları arasında hastalık derecesinde yakın ilişkiler mevcuttur.

AKRABALIK İLİŞKİLERİ

İncelenen ütopyalarda akrabalık ilişkilerine pek yer verilmediğini söylemek gerekir. *Topaç*'ta geçmiş şöyle hatırlanır: "O dönemde insanlar birbi-

rine "ağabey", "teyze" falan diye sesleniyormuş. Bu tür hitapların şimdi tarihe karışmış olması, sadece, nevtoplumdaki anonim ilişkilere geçişten kaynaklanmıyormuş ne yazık ki, ah, keşke öyle olaymış. Duyguların tamamen küntleşmesinden kaynaklanıyormuş." (Koçak, 2004: 162).

Uykusuzlar' da Şefik ve ailesi, annesi, babası, karısı ve kızı iki yıldır tek odalı küçük evde birlikte yaşamaktadırlar. Son iki yıldır herkes karın tokluğuna, daha doğrusu imajinatörlerin taksit parası için çalıştığından, çekirdek aile yapısı evrimsel zorunluluğun tersine olarak dağılmış, yerini daha kalabalık yaşam normları almıştır (DR, 2002: 10). Hürmüz Hanım'ın torunlarına karşı herhangi bir şefkat hissi yoktur: "Şefik'in annesi, Pelin'inse babaannesi olan bu kadın bir süre ikisini de düşmanlıkla süzdükten sonra, küçük kızın elindeki ekmeği göstererek başladı söylenmeye: 'Kör olasıcalar sizi! Bir tek kendinize mi Müslümansınız siz?' Pelin korkuyla babasına baktı. 'Ver bakalım şu ekmeği, Allah'ın cezası seni!' Bir anda kızın elindeki ekmeği kaptığı gibi ağzına götürdü kadın. Dışlerinin arasında çiğnediği küçük kızın etiydi sanki" (DR, 2002: 22-23).

SONUÇ

Türk romanında daha ilk örneklerinden itibaren aile bir problematik olarak ele alınmıştır. Öte yandan aileye romanlarımızda çoğu zaman sembolik bir değer de yüklenmiştir. Tanzimat döneminde aydınların aileye ve kadın-erkek ilişkilerine yönelik tartışmalarının romana taşındığını görürüz. Servet-i Fünûn dönemi romanları ise daha çok aşk teması ekseninde aile ilişkilerini gündeme getirir. Cumhuriyetle birlikte, kurgulanan yeni çekirdek aileye yönelik romanlar okuruz. Bu çalışmada ele alınan ütopik romanlarda aile konusu, yazarların aile kurumuna ideolojik olarak nasıl yaklaştığı ile doğrudan ilişkilidir.

Aile, Platon'un *Devlet'*inden beri ütopya için vazgeçilmez tartışma konularından ve en önemli hedeflerinden biridir; çünkü organizasyona direnen son kaledir. Ütopyaların çoğunluğu ailelerden nefret ederler. Dolayısıyla ütopyalarda aileye ilişkin her konu kısıtlanır ve egemen güçler tarafından yürütülür. Cinsel ilişki, bir program dâhilinde soyun mükemmelleştirilmesine yönelik bir vazifeye indirgenmektedir. Bebekler, ailelerin elinden alınır, kalıtım yok edilmeye çalışılır. Çocuklar tek tip bir eğitimden geçirilirler. Edebiyatımızda ütopyalarda yazarların ideolojik tavırlarına göre, geleneksel yapıdaki aile kurumunun aksayan yönleri sorgulanır ve eleştirilir. Mesela Adam Şenel'in ütopyalarında olduğu gibi bazı ütopya-

larda aile kıyasıya eleştirilir ya da İlhan Mimaroglu'nun ütopyasında olduğu gibi aile yoktur. DR.'nin *Uykusuzlar* adlı romanında bir arada yaşasalar da aile dağılmıştır. Gülten Dayıoğlu'nun *Işın Çağı İnsanları* adlı ütopyasında olduğu gibi bazı ütopyalarda aile kurulsa bile aşırı nüfus sorunu nedeni ile çocuk sahibi olmak gözetim altına alınarak sınırlandırılmıştır. İlhan Mimaroglu'nun *Yokistan Tasarısı*'nda doğum denetimi vardır. Sabri Gürses'in *Boşvermişler*'inde de doğum yasaklanmıştır. *Topaç*'ta da çocuk görülmez. Artık hiç kimse çocuk sahibi olmak istememektedir. Çocuk sahibi olanlar da çocuklarını dışarı çıkarmazlar.

Karşı-ütopyalarda çocukların durumu da hiç iyi değildir. *Uykusuzlar*'da olduğu gibi pek çok çocuk bakımsızlıktan ve açlıktan ölür. *Topaç*'ta sokakta yaşayan Vahşi Çocuklar görülür ve çoğu zaman bir hayvan gibi öldürülürler. *Işın Çağı Çocukları* ve *Topaç*'ta özel insanlar yetiştirmek düşüncesi ile bebek çiftlikleri kurulur, bebekler ailelerinden zorla alınır.

Türk romanının ütopyik metinlerinde aile konusunun ele alındığı bu çalışmada, ütopyalarda dahi yine de aile kurumunun toplumumuzda hâlâ korunmaya çalışıldığı görülmektedir. Kadının toplumsal hayatta değişen rolleri aileye yansımakta ve aile hayatını direkt etkilenmektedir. Son zamanlarda geleceğe dönük karamsar bakış öne çıkmakta, bu nedenle de edebiyatımızda daha çok karşı-ütopya yazılmaktadır. Son dönem Türk romanında karşı-ütopyaların bu kadar öne çıkması sosyal hayatla da yakından ilişkilidir. Dolayısıyla edebiyatımızdaki karşı-ütopyaların, bu bakımdan birer sosyolojik ikaz olarak değerlendirilmesi de gündeme gelmektedir. Son olarak tarih boyunca birçok değişim geçirse de ailenin çok işlevli bir yapı olarak toplumumuz için hâlâ önemli bir kurum olduğunu söylemek gerekir. ▽

KAYNAKLAR

- AĞAOĞLU, Ahmet, (1930), **Serbest İnsanlar Ülkesi**, İstanbul: Sanayi-i Nefise Matbaası.
- AHMET MİTHAT EFENDİ, (1998), **Kadınların Felsefesi**, hzl. Handan İnci, İstanbul: Arma Yayınları.
- AKAŞ, Cem, (2001), **Olgunluk Çağı Üçlemesi**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ALATLI, Alev, (1999), **Kâbus**, İstanbul: Everest Yayınları.

- ALİ KEMAL, (1329/1913), **Fetret**, Dersaadet [İstanbul]: Muhtar Halid Kütüphanesi, Matbaa-i Hayriye ve Şürekası,
- ALTAN, Çetin, (1985), **2027 Yılı'nın Anıları**, İstanbul: Özgür Yayın Dağıtım.
- CELAL NURİ, (1332), **Târih-i İstikbâl**, İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaası.
- ÇETİN, Nurullah, (2002). ““II.Abdülhamit Dönemi Türk Romanında ‘Aşk-ı Memnu’ Teması”, **Türkoloji**, S. XV. C.1: 19-59.
- DAYIOĞLU, Gülten, (2006), **Işın Çağı Çocukları**, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- DR., (2002), **Uykusuzlar**, Ankara: Vadi Yayınları.
- DUBEN, Alan ve BEHAR, Cem, (1999), **İstanbul Haneleri Evlilik, Aile ve Doğurganlık 1880- 1940**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- GÖKALP, Ziya, (1952), **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul: Varlık Yayınları.
- _____, (1965), **Ziya Gökalp Külliyyatı-Limni ve Malta Mektupları**, ed. Fevziye Abdullah Tansel, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- GÜLENDAM, Ramazan, (2006), **Türk Romanında Kadın Kimliği**, Konya: Salkımsöğüt Yayınları.
- GÜRBİLEK, Nurdan, (2004), **Kör Ayna Kayıp Şark**, İstanbul: Metis Yayınları.
- GÜRSES, Sabri, (1996), **Boşvermişler**, İstanbul: Mitos Yayıncılık.
- HÜSEYİN CAHİT, (1314), **Hayat-ı Muhayyel**, Dersaadet: İkdam Matbaası.
- İSMAİL GASPIRALI, (2003), **Roman Hikâyeleri Darürrahat Müslümanları**, hzl. Yavuz Akpınar, Bayram Orak, Nazım Muradov, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- KILIÇ, Engin, (2004), “Tanzimattan Cumhuriyet’e Edebi Ütopyalara Bir Bakış”, **Kitaplık**, Ekim 2004, S. 76: 73-87.
- (KILIÇOĞLU), İ.Hakkı, (1329), “Pek Uyanık Bir Rüya”, **İctihad**, C.3, Nu.55-57.
- KOÇAK, Gülayşe, (2004), **Topaç**, İstanbul: Kanat Kitap.
- LAPOUGE, Gilles, (1993), “Ütopya ve Olanaksızın Kaygan Yeri”, **Varlık**, S. 1025: 2-5.
- MARDİN, Şerif, (2002),. “Tanzimat’tan Sonra Aşırı Batılılaşma”, **Türk Modernleşmesi**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- MİMAROĞLU, İlhan, (1997), **Yokistan Tasarısı**, İstanbul: Pan Yayıncılık.
- MORAN, Berna, (2003), **Türk Romanına Eleştirel Bakış 1**, İstanbul: İletişim Yayınları.

- MUSTAFA NÂZİM, (1331), **Rûyâda Terakki ve Medeniyet-i İslamiyyeyi Ru'yet**, Dersaâdet: Kader Matbaası.
- NAR, Ali, (2002), **Uzay Çiftçileri**, İstanbul: Elif Yayınları.
- ORTAYLI, İlber, (2004), **Osmanlı Toplumunda Aile**, İstanbul: Pan Yayıncılık.
- ÖZGÜL, M. Kayahan, (1988), "Bir Ütopya Taslağı: Hayat-ı Muhayyel", **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 53: 133-160.
- _____, (2004), **Türk Edebiyatında Siyasî Rüyalarda**, Ankara: Hece Yayınları.
- PARLA, Jale, (2008), **Babalar ve Oğullar**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- SEYFETTİN, Ömer, (1999), **Ömer Seyfettin Bütün Eserleri Hikâyeler**, hzl. Hülya Argunşah, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ŞASA, Ayşe, (2004), **Şebek Romanı**, İstanbul: Gelenek Yayıncılık.
- ŞENEL, Adam, (2003), **Teleandrogenos Ütopyasında Evlilik Hayatı**, İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları.
- UZUNER, Buket, (2006), **Balık İzlerinin Sesi**, İstanbul: Everest Yayınları
- YETİŞ, Kazım, (2002), "Türk Romanında Aile", **Hece Türk Romanı Özel Sayısı**, Mayıs-Haziran-Temmuz, S. 65/66/67: 271-74.
- YUMUŞAK, Firdevs Canbaz, (2010), **Fatma Aliye**, İstanbul: Timaş Yayınları.
- _____, (2007). "Ömer Seyfettin'in Öykülerinde Toplumsal Bir Sorun Olarak Kadının Konumu", *1. Dünden Bugüne Ömer Seyfettin Sempozyumu Bildiriler*. İstanbul: Gönen Belediyesi Kültür Yayınları: 55-68.

